

Тетяна ЄМЕЛЬЯНОВА

**З ІСТОРІЇ ПОВЕРНЕННЯ ФОТОДОКУМЕНТІВ
ЦДКФФА УКРАЇНИ ім. Г. С. ПШЕНИЧНОГО,
ВИВЕЗЕНИХ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

20 листопада 2008 р. у приміщенні Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України відбулася урочиста церемонія передавання Федеральним архівом Німеччини Центральному державному кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного 246 фотопозитивів, вивезених із фондів архіву під час Другої світової війни.

Передані фотопозитиви – це копії негативів-оригіналів, які в довоєнний період зберігалися у Всеукраїнському центральному фотокіноархіві. Створений 20 червня 1932 р., у перші роки своєї діяльності архів комплектувався лише фотодокументами. На початок німецько-радянської війни у ньому було сконцентровано 117052 фотодокументи, з яких взято на облік – 114523¹. Понад 105 тис. фотодокументів – негативи на склі розміром 4×6, 6×9, 9×12, 10×15, 13×18, 18×24 см. Основну частину документального комплексу склали фотодокументи, які відтворювали історію України перших радянських десятиліть.

Напередодні війни на архівне зберігання вперше надійшли кінодокументи (близько 50 тис. м кіноплівки)².

Основними архівними довідниками, що забезпечували облік і пошук документів, були книги обліку (описи) та довідкова і тематична картотеки на фотодокументи. На кінодокументи довідкового апарату у довоєнний період не створено.

На початку німецько-радянської війни діяльність архіву було призупинено. Весь документальний комплекс залишався у Києві. Під час нацистської окупації Києва у жовтні 1941 р. представники Оперативного штабу А. Розенберга взяли під контроль усі музеї, бібліотеки, архіви та архівосховища на території Києво-Печерської лаври, у тому числі Всеукраїнський центральний фотокіноархів*. При його попередньому огляді співробітниками Оперативного штабу було виявлено 70 тис. фотонегативів на склі та декілька тисяч на плівці³. У травні 1942 р. документальний фонд архіву разом із фотокартотекою було перевезено з Києво-Печерської лаври до сховища Оперативного штабу.

Незадовго до визволення м. Києва радянськими військами, у вересні і жовтні 1943 р., нацисти вивезли документи архіву до м. Ратібора (Польща). Внаслідок військових дій документальний комплекс архіву зазнав подальшого переміщення і розпорошення.

* У довоєнний період архів власного приміщення не мав і розташування у 26-му корпусі Музейного містечка.

Після відновлення 1 грудня 1943 р. діяльності архіву розпочато роботу з розшуку документів. 1945 р. для розшуку архівних документів, вивезених за межі України, директор архіву Г. Пшеничний у складі групи працівників архівних органів НКВС УРСР отримав відрядження до Німеччини й Чехословаччини. В результаті пошукових операцій виявлено і повернено до архіву близько 50 тис. фотодокументів з м. Дрездена (1946) і 17 190 – з м. Відня (1947), а також фотокартотеку, що налічувала 18 тис. карток. Тим часом у Києві було віднайдено складені у довоєнний час описи, за якими проводилося звіряння повернених фотодокументів.

Здобуття Україною незалежності актуалізувало пошук і повернення в країну культурних цінностей. Так, у 1993 р. заступник директора Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України Г. Боряк після відвідин Федерального архіву Німеччини (м. Кобленц) повідомив про наявність у ньому «руського архіву» фотодокументів. Інформація підтверджувалася ксерокопіями кількох фотознімків з анотаціями до них. Після детального вивчення шифрів, текстівки одного з них, і порівняння їх з існуючими описами виявилось, що це копія фотодокумента архіву – негатива на склі розміром 13×18 із зображенням Всеросійської сільськогосподарської і промислової виставки 1913 р. у Києві.

У 1996 р., перебуваючи у службовому відрядженні у Федеральному архіві Німеччини, директор ЦДАГО України Р. Пиріг з'ясував, що в ньому зберігаються лише копії фотодокументів (фотопозитиви), вивезених з архівів Радянського Союзу. Вони надійшли разом з іншими документами до Федерального архіву ФРН із США в 1960-х рр. XX ст.

У вересні 1997 р. Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей через МЗС України одержала від Федерального архіву Німеччини п'ять ящиків з фотопозитивами. Після детального вивчення цих документів співробітники архіву з'ясували, що із 3890 фотопозитивів – 3278 – є копіями фотодокументів, вивезених із архіву за межі України. За змістом вказані позитиви фрагментарно відображали політичне, соціально-культурне, економічне життя України за довоєнний період. Решта 612 знімків, авторами яких є німецькі фотографи (Рік, Кресс, Ліпке), датуються 1942–1944 рр. На них зафіксовано окремі види міст Києва, Харкова, побутові сцени, порцелянові вироби одного з музеїв Києва; розкопки у червні 1943 р. місць масових поховань у Вінниці, а також події, що стосуються території інших республік колишнього СРСР (Росії, Білорусії).

У листопаді 1997 р. відбулася урочиста церемонія передавання фотопозитивів Національною комісією з питань повернення в Україну культурних цінностей Центральному державному кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного.

Заняття з військової справи у таборі Н-ської частини.
с. Яківці, Полтавського окр., 1930 р.

Курсант Київського артилерійського училища на практичному занятті.
м. Київ, 1939 р.

Червоноармійці Н-ської частини
читають текст воїнської присяги
під час політичної підготовки.
м. Харків, 1935 р.

Заняття з військової справи
у таборі Н-ської частини.
с. Яківці, Полтавського окр.,
1930 р.

З метою подальшого розшуку втрачених фотодокументів довоєнного Всеукраїнського фотокіноархіву у листопаді 2003 р. у Федерального архіву Німеччини побувала помічник директора архіву Н. Слончак.

У результаті проведеної нею роботи встановлено, що 3278 позитивів, переданих Центральному державному кінофотофонархіву України у 1997 р., виготовлені з дубль-негативів, які в свою чергу було виготовлено фотоархівом Федерального архіву ФРН із позитивів, що надійшли разом з іншими документами із США в 1960-х рр. XX ст. У фотоархіві Федерального архіву Німеччини переважну їх більшість було включено до фонду 131.

Разом з тим виявилось, що частину цих фотопозитивів було включено до інших фондів, а отже – копії з них у 1997 р. до ЦДКФФА України не надійшли.

Черговим кроком у продовженні співробітництва Українсько-німецької комісії з питань повернення та реституції втрачених та незаконно переміщених культурних цінностей стало останнє передавання Федеральним архівом Німеччини Центральному державному кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного фотопозитивів.

Нижче публікуються фотодокументи з останнього надходження, присвячені обороноздатності СРСР.

T. YEMELJANOVA

**From history of returning of documentary photographs
of CSFFSA of Ukraine named after G. S. Pshenichny,
taken out during World War II**

In a historical succession is recreated the process of searching and returning documentary photographs of the Central State Film, Photo and Sound Archive named after G. S. Pshenichny, taken out in the years of World War II. There are published documentary photographs from the last receipt, dedicated to defence capability of the USSR.